

In de Zaanstreek hebben allerlei uitvindingen het levenslicht gezien. Dat krijg je, in het oudste industriegebied ter wereld, tot op de dag van vandaag een streek vol bedrijvigheid. In deze serie presenteren we de leukste en nuttigste uitvindingen die aan de oevers van de Zaan zijn gedaan. Aflevering 14: het Zaalberg-archiefsysteem.

Zaanstreek

Hij leerde Nederland archiveren

Willemien Schenkeveld
w.schenkeveld@hollandmediacombinatie.nl

Zaandam * Onder archivariissen wordt de naam van Johan Zaalberg (1858-1934) vol respect uitgesproken. Deze Zaandamse gemeentesecretaris ontwierp een archiefsysteem dat de standaard werd in Nederland.

Op een dag in 1904 stond Johan Zaalberg met kloppend hart op het station van Zaandam te wachten, om per stoomtrein naar Brussel te reizen. Een dag eerder had hij een artikel gelezen over een nieuwe classificatiemethode en die had hem zo begeistert dat hij spontaan naar België afreisde om de geestelijk vader van dat systeem te ontmoeten. Dit is typerend voor 'de man die Nederland leerde archiveren', zoals Zaalberg eens is genoemd.

Rond 1900 zaten veel gemeente-archivarissen met de handen in het haar. Eeuwenlang waren hun archieven namelijk puur chronologisch uitgedijld, zonder enige verdere ordening. Ingekomen stukken werden op volgorde van binnenkomst achter elkaar gelegd en ingebonden. Uitgaande stukken werden overgeschreven in brievenboeken. Ook notulen stonden achter elkaar in boeken genoteerd. Om in deze zee van papier iets te vinden, werden lijsten en registers aangelegd, maar het was puur behelpen. Wie iets zocht in een archief, was daar buitengewoon veel tijd aan kwijt. En vaak vond men uiteindelijk niet wat er werd gezocht.

Puinhoop

In 1890 trad Johannes Albertus Zaalberg aan als gemeentesecretaris van Zaandam. Hij trof een puinhoop aan. Zijn voorganger was 'volstrekt incapabel' geweest en de administratie verkeerde 'in erbarmelijke toestand', schreef hij later in zijn memoires. Hij moest soms nachtenlang doorwerken om de boel op orde te krijgen. Kort na 1900 begon hij - Zaandam had geen aparte archivaris - met het opnieuw ordenen van de ar-

chiven vanaf 1851. Het liep uit op een titanklus: alle brievenboeken en notulenboeken werden losgehaald en allerlei teksten werden overgetypt en via de recent uitgevonden stencilmachine vermenigvuldigd. Ten slotte werd alles opnieuw geordend volgens een door Zaalberg zelf bedachte methode.

Overspannen

„Een reorganisatie van ongekende omvang”, zegt Bernard Mantel. Deze Zaandammer, werkzaam in het Nationaal Archief, heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de werkzaamheden van zijn vak- en plaatsgenoot van lang geleden. „Ik heb vaak medelijden gehad met mevrouw Zaalberg”, zegt hij. Want veel gezinsleden zullen Johan Zaalberg, zijn echtgenote en hun twee dochters niet hebben gehad. „Zaalberg lijkt letterlijk dag en nacht aan de archiefordening te hebben gewerkt. En toen hij die eindelijk af had, raakte hij meteen overspannen.” De toegewijde gemeentesecretaris liet zich inspireren door het buitenland. Hij ontdekte dat Nederland erg achterliep en dat met name in Duitsland archieven niet meer chronologisch maar op onderwerp werden geordend. Alleen, zag hij tot zijn ongenoegen, iedere gemeente deed dat op zijn eigen manier. 'Van uniformiteit was geen sprake', noteerde hij in zijn memoires.

'Hooge idealen'

Het eureka-moment kwam in 1904, tijdens zijn bezoek aan Brussel. Daar werkte de visionaire Belgische bibliograaf Paul Otlet aan een systeem om alle menselijke kennis toegankelijk te maken. Ieder boek ooit geschreven liet Otlet kort samenvatten, op in totaal 12 miljoen kaarten. Deze werden geordend volgens een 7-cijferige Code Universel Décimal, waarmee alle fenomenen ter wereld konden worden ingedeeld. (Voorbeeld: 748 natuurwetenschappen, 748.1 astronomie, 748.1.3 de planeet Mars) Zaalberg werd totaal gegrepen door Otlets 'veel omvattende, ver-reikende denkbeelden' en 'hooge idealen welke heenwezen naar

De kaartenbakken, het hart van Johan Zaalbergs archiefsysteem, zijn verloren gegaan. Onderzoeker Bernard Mantel zette ze nog op de foto. BERNARD MANTEL

Gemeente-Secretaris Zaalberg.

In het Gemeentearchief staat nog altijd deze historische 'Zaalbergkast'. WIM DE JONG

eenheid van documentatie voor alle administratiën der toekomst'. Om te beginnen ging hij het Zaandamse gemeentearchief volgens de universele code ordenen en toegankelijk maken. De archiefstukken werden geordend per onderwerp in houten dossierkasten opgeborgen.

Kaartsysteem

Daarnaast ontwierp hij een uitgebreid kaartsysteem dat de weg wees. Een kaartsysteem was trou-

wens ook iets nieuws, dat was recent uit de Verenigde Staten komen overwaaien. De herordening vraagt tijd en geld, tot ongenoegen van de gemeenteraad. Op een gegeven moment ontbrak het geld om de vieze en ziekteverwekkende Zaanse sloten te dempen, terwijl het archief maar geld bleef opslokken. Alleen dankzij de niet aflatende steun van burgemeester Elias ging het werk door. Maar uiteindelijk bezat Zaan-

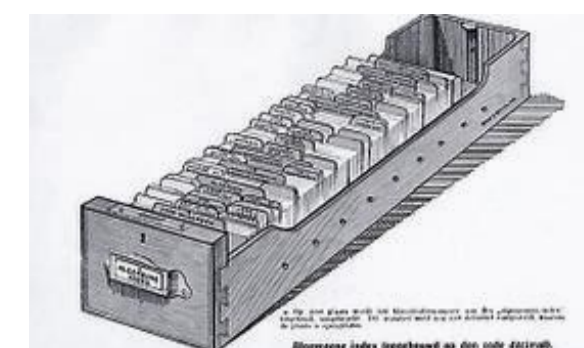
dam het modernste gemeentearchief van Nederland.

Wereldtentoonstelling

Zaalberg schreef het standaardwerk 'Het nieuwe registratuurstelsel bij de gemeente-administratieën', het nieuwe systeem werd compleet met de dossierkasten en kaartenbakken gepresenteerd op de tentoonstelling van de Nederlandsche Bond van Gemeenteambtenaren, en zelfs op de Wereldten-

Kaartsystemen

Kaartsystemen waren een nieuw fenomeen in de tijd dat Zaalberg zijn archiefmethode ontwierp. Ze waren bedacht in de Verenigde Staten, waar ze in bibliotheken en in steeds meer bedrijven werden gebruikt.

Zaalberg ging bijna onderdoor aan zijn vondst

'Waren wij maar nooit uit Zaandam gegaan'

Rijk werd Johan Zaalberg bepaald niet van zijn inspanningen voor de Nederlandse archiefkunde. Integendeel, blijkt uit de memoires die hij in 1931 schreef. Nadat hij in 1912 ontslag had genomen bij de gemeente Zaandam, ging hij als zelfstandig ondernemer zijn archiefsysteem aan de man brengen. Niet voor het geld: 'Ondergetekende verklaart nadrukkelijk, dat de gedachte aan persoonlijk gewin nimmer bij hem is opge-

komen. Hij werd geheel in beslag genomen door het mooie doel om de idealen des Heeren Otlet te mogen helpen verwezenlijken in Nederland', aldus Zaalberg in zijn memoires. Voor hem gold als directeur van het Nederlandsche Registratuurbureau een 'funeste' financiële regeling. Al het geld dat overbleef na aftrek van kosten was voor hem. Maar de kosten van het reorganiseren van archieven vielen vaak verschrikkelijk tegen. Dit bracht aan zijn

persoonlijk vermogen 'een grooten knak' toe. In 1920 zagen hij en zijn echtgenote het uiterst somber in. 'De verzuchting: waren wij maar nooit uit Zaandam gegaan en hadden wij maar nooit onze betrekking vaarwel gezegd, werd toen nog al eens geuit. En toch, het was noodig om het doel te bereiken.' Dat de Vereniging Nederlandse Gemeenten hem in 1924 in dienst nam, vervulde hem met de 'meest dankbare gevoelens'.

O. in den regel dagelijks op klan-tenbezoek. De Zaterdag werd be-steed aan bureauwerk'. **Beminnelijk** Steeds meer gemeenten en andere organisaties zoals waterschappen namen zijn diensten af. Een hand-ige ondernemer was Zaalberg niet. Ook was hij, schreef iemand die met hem werkte, 'allerminst een goed docent', maar wel 'prettig om mee samen te werken want een

beminnelijk en hartelijk man'. Toch won zijn methode terrein en in 1924 verkocht hij het Neder-landsch Registratuurbureau en het door hem ontworpen systeem aan de Vereniging Nederlandse Ge-meenten. Vanaf dat moment heette de Zaalbergcode de VNG-code en weer later kwam hier de Basis Archiefcode uit voort zoals die vandaag de dag nog door Neder-landsche gemeenten wordt gehan-teerd.